

Ravshan DJURAYEV,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti (PhD)
Ye-mail: rdjuraev@nuuz.edu

TDSHU professori S.Shadmanova taqrizi asosida

LIVESTOCK PRODUCTS IN FOREIGN TRADE OF UZBEKISTAN SSR

Annotation

Since ancient times, the population has been using livestock products in their daily and economic life. In particular, residents received meat, milk, skin, wool and other products from cattle. A large part of the products obtained and processed from livestock in the Uzbek SSR were exported to foreign countries. During this period, foreign trade of livestock products was carried out to European countries together with Iran, Afghanistan and China. This article analyzes the dynamics of livestock products exported from Uzbekistan to foreign countries in 1917-1941.

Key words: Livestock, raw materials, Iran, Afghanistan, China, intestine, wool.

ПРОДУКЦИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА ВО ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛЕ УЗБЕКИСТАНСКОЙ ССР

Аннотация

С древних времен население использует продукты животноводства в своей повседневной и хозяйственной жизни. В частности, жители получали мясо, молоко, кожу, шерсть и другие продукты от крупного рогатого скота. Большая часть продукции, полученной и переработанной от животноводства в Узбекской ССР, экспортировалась в зарубежные страны. В этот период внешняя торговля продуктами животноводства осуществлялась в страны Европы совместно с Ираном, Афганистаном и Китаем. В данной статье анализируется динамика вывоза продукции животноводства из Узбекистана в зарубежные страны в 1917-1941 гг.

Ключевые слова: Скот, сырье, Иран, Афганистан, Китай, кишечник, шерсть.

O‘ZBEKISTON SSR TASHQI SAVDOSIDA CHORVA MAHSULOTLARI

Annotatsiya

Qadimdan aholi chorvachilik mahsulotlaridan kundalik va iqtisodiy hayotida foydalanib kelgan. Jumladan, aholi chorvadan go’sht, sut, teri, jun va boshqa turdagi mahsulotlar olgan. O‘zbekiston SSRda chorvalardan olingan va qayta ishlangan mahsulotlarning katta qismi chet davlatlarga eksport qilingan. Mazkur davrda chorva mahsulotlarining tashqi savdosi Eron, Afg‘oniston va Xitoy bilan birgalikda Yevropa davlatlariga ham olib borilgan. Mazkur maqolada 1917-1941-yillarda O‘zbekiston hududidan chet davlatlarga eksport qilingan chorvachilik mahsulotlarining dinamikasini tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Chorvachilik, xomashyo, Eron, Afg‘oniston, Xitoy, ichak, jun.

Kirish. Chorva ichak-chavog‘i, juni va terisi tashqi savdo munosabatlarida asosiy tovar sifatida qadrlangan. Mazkur xomashyolarga qo‘shni davlatlar bilan birgalikda Yevropa davlatlari ham xaridor hisoblangan. Xususan, yuqoridagi uch turdagi chorva mahsulotlarinig barchasi Rossiyaning markaziy shaharlariga eksport qilingan. Bundan tashqari, ushbu tovarlar Yevropa davlatlarida ham ancha xaridorgir bo‘lib, buning bir qancha sabablari mavjud edi. Masalan, O‘zbekiston hududidagi cho‘l va dashtlarda boqilgan hayvonlarning ichaklari yo‘g‘on bo‘lishi sababli ham o‘lkadan jo‘natilgan bu xomashyoning bozori chaqqon bo‘lgan. Jumladan, ichak-chavoqlarning asosiy qismi Germaniyaga eksport qilingan va u yerdan boshqa mamlakatlar bozorlariga yuborilgan. Chorva junlari sifatiga qarab Rossiyaga yoki boshqa xorijiy davlatlarga eksport qilingan. Cho‘l hududlarida boqilgan chorva mollarining junlari tashqi savdoda past sifatli hisoblangan. Mazkur turdagi junlarning asosiy qismi cho‘l va dashtdan iborat bo‘lgan Sirdaryo va Yettisuv viloyatlarida yetishtirilgan. Mazkur junlar asosan Rossiya shaharlariga sotish uchun yuborilgan. Tog‘li hududlarda boqilgan chorvalarning juni ichgicha va qattiq bo‘lganligi uchun ular tashqi savdoda ancha qiymatli tovar hisoblangan. Mazkur turdagi jun mahsulotlarining asosiy qismi Yevropa davlatlariga eksport qilingan.

Tashqi savdo geografiasida tovarlar nafaqat mahsulot turlari, balki o‘sha mahsulot qaysi chorvadan olinganligi ham ahamiyat kasb etgan. Xususan, qoramollardan olingan

mahsulotlarning katta qismi Rossiyaga yuborilgan bo‘lsa, faqatgina 20 foiz qoramol mahsulotlari Germaniyaga eksport qilingan. Qo‘y va echkidan olingan mahsulotlar geografiyasi aksincha bo‘lib, bunda G‘arb davlatlarining ulushi ko‘proq bo‘lgan. Jumladan, qo‘y junlari va terilarining 50 foizi va echkidan olingan mahsulotlarning 70 foizi Germaniyaga sotish uchun yuborilgan. Bundan tashqari, qo‘y va echkidan olingan mahsulotlarning bir qismi AQShga eksport qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Birinchi jahon urushi dunyodagi tashqi savdo munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatdi va bu holat O‘zbekiston hududida ham sezildi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, chorva mahsulotlarining asosiy qismi Germaniyaga eksport qilingan va Birinchi jahon urushi boshlanishi natijasida Germaniya o‘z chegaralarini yopgan hamda oqibatda O‘zbekiston hududidan Yevropaga mahsulotlarni eksport qilish qiyinlashgan. Boshqa tomondan, Birinchi jahon urushida harbiy maqsadlarda otlarga bo‘lgan talab oshib ketgan va Rossiya imperiyasi bu talabni O‘rta Osiyodagi mavjud otlardan foydalanish orqali muammoga yechim topgan. Bu o‘z navbatida o‘lkadagi otlar miqdori kamayishiga va yilqichilikning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan.

Mazkur jarayonlar oqibatida O‘zbekiston hududida ot savdosida muammolar yuzaga kela boshladi. Bundan tashqari, O‘rta Osiyodagi 1916-yil qo‘zg‘olonlari natijasida mahalliy chorvadorlar o‘z yilqilarini Xitoy va Afg‘oniston kabi qo‘shni davlatlarga olib chiqib ketgan. Shuningdek, 1917-1918-yilda

mintaqada ocharchilik xavfi yuzaga kelishi natijasida ko'plab qoramollar nobud bo'lgan. Bunday voqealar mintaqadagi tashqi savdoda chorva va chorva mahsulotlariga bo'lgan qarashlarga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

1920-yillarning dastlabki davrlarida ham chorvachilik sohasini qayta tiklash ishlari yetarli darajada olib borilmadi va bu holat chorva mahsulotlari savdosiga o'zining ta'sirini o'tkazdi. Ayniqsa qoramol va otlar miqdori boshqa davrlar bilan solishtirganda ancha kam bo'lgan. Arxiv manbalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, 1920-yilga kelib otlar soni 1917-yildagi miqdorning 43 foizini va qoramollar 61 foizni tashkil etgan. Agar chorva miqdorini 1915-yilga nisbatan taqqoslaydigan bo'lsak, chorva mollari soni uch baravarga tushib ketganligini ko'rishimiz mumkin. 1921-yilda ham o'lkadagi chorvachilik sohasiga bolsheviklar tomonidan e'tibor berilmadi. Bu holat esa chorvalarni ozuqa bilan ta'minlashda qiyinchiliklarga olib keldi. Natijada aksariyat chorvador xo'jaliklar chorvalarini o'tlatish va ozuqa bilan ta'minlay olmagani oqibatida chorvalar nobud bo'lishi davom etdi[1]. Bundan tashqari, bolsheviklar chegaralarni yopib qo'yganligi uchun o'lkaga chetdan xomashyo kelishi qiyinlashdi va bu o'z navbatida tashqi savdo munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda tarixiy-qiyosiy metoddan foydalangan holda tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. 1918-yilga kelib Turkiston chegaralarida nazorat kuchayishi va kirib-chiqishda qiyinchiliklarning vujudga kelishi natijasida o'lkadagi xomashyo zahiralarning omborlarda to'planib qolishiga olib keldi. Keyinchalik mazkur tovarlar bolsheviklar sa'y-harakatlari natijasida davlat tasarrufiga o'tkazildi.

O'lkada sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng chorva mahsulotlarini joylardan yig'ish va ularni qayta ishlash hamda tayyor mahsulotlarni chet davlatlarga sotish jarayonida katta o'zgarishlar yuz berdi. Bu o'zgarishlarning dastlabkisi mazkur bozorga yangi kuchlar kirib kelishi bilan bog'liq bo'lib, ular asosiy tashqi savdo aloqalarida asosiy vositachi bo'lib qoldi. Bu vositachilar hukumatga tegishli bo'lgan idora va tashkilotlar bo'lib, mazkur bozorlarda o'z monopoliyalarni o'rnatgan. Ular bu ishlarni o'zlarining ma'muriy huquqlaridan foydalangan holda amalga oshirgan va joylardan chorva mahsulotlarini yig'ib olgan. Boshqa tomondan, bu vositachilar davlat muassasalari bo'lganligi uchun chorva mahsulotlarini joylardan yig'ish jarayoni sekin kechgan va bu o'z navbatida tashqi savdo aloqalariga salbiy ta'sir ko'rsatgan omillardan biri bo'lgan. Bundan tashqari, chorva mahsulotlari savdosida qat'iy belgilangan narxlar mavjudligi, sovet hokimiyatining boshqaruv va ijro etuvchi apparat mexanizmi sust ishlaganligi bu yo'nalishdagi og'riqli muammolarga aylanib qoldi. Shuningdek, transport muammolari va turli harbiy harakatlar oqibatida chet davlatlar bilan savdo aloqalarini olib borish imkoniyati mavjud emas edi.

Chorva mahsulotlaridan bu davrda faqatgina jun ishlab chiqarish va uning savdosi bir muncha amalga oshirilgan bo'lib, buning bir qancha sabablari bor edi. Jumladan, bolsheviklarga tegishli fabrikalar junga bo'lgan ehtiyoji katta edi va hukumat bu talabni o'lkadagi chorvachilik sohasidan olishga harakat qildi. Xususan, O'zbekiston hududida 1919-yilda 110 ming pud, 1920 -yilda 180 ming pud va 1921-yilda 90 ming pud jun tayyorlangan[2].

1919-yildan Turkiston ASSR Afg'oniston va Eron bilan savdo aloqalarini rivojlantirishga harakat qildi. Xususan, Turkkomissiya Eron va Afg'oniston bilan savdo munosabatlarini imkoniyatini o'rganish maqsadida chegaralarga komissiyalar yubordi. Natijada 1919-yilning oxirida Turkiston-Eron chegarasida joylashgan Poltoratsk, Marv va

Taxtabazarda Eron va afg'on tovarlarini sotib olish mumkin bo'lgan savdo kontoralari tashkil etildi. 1919-yilning dekabr oyida Eron va Afg'oniston bilan savdoda xizmat qilish uchun Poltorsk va Dushaks bojxona muassasalari tashkil etildi hamda G'avdan, Xivaobod va Seraxs chegara o'tkazish punktlari yuzaga keldi[3].

Turkistonda tashqi savdo aloqalarini Tashqi Savdo bo'limi amalga oshirgan bo'lib, bu tashkilot savdo bilan shug'ullanuvchi tomonlarga litsenziya taqdim etgan hamda savdo aloqalarini nazorat qilib turgan. 1919-yil 12-dekabrda Tashqi Savdo bo'limi savdo bilan shug'ullanuvchi barcha muassasalari va yakka tartibdagi shaxslarga chegaralardagi savdo qilish holati va shartlari bo'yicha ma'lumotlar berish bo'yicha ko'rsatma beradi. Bo'lim mazkur harakatlarining dastlabki oylarida afg'on savdogarlaridan birinchi savdo takliflarini qabul qilishni boshlaydi. Jumladan, afg'on savdogarlari Taxtabazar va Kerki chegara punktlari orqali turli xildagi savdo mollari Turkistonga yuborishni so'raydi. Tashqi Savdo bo'limi bu yo'nalishda mufaqqiyatli ishlaydi hamda dastlabki 3-4 oy ichida Afg'onistondan turli tovarlarni qabul qilib olish bo'yicha shartnomalar tuziladi. Masalan, 1920-yil 23- martda Tashqi Savdo bo'limi va Nurmuhammad ismli afg'on savdogari o'rtasida jami 506 800 rubl qiymatidagi 10 500 pud hajmli chorva terilari va 150 pud jun tovarlari savdosi bo'yicha shartnoma tuziladi. Mazkur davrda Turkiston-Afg'oniston chegarasida asosan O'rta Osiyoda joylashgan qizil armiya qismlarini kerakli mahsulotlar bilan ta'minlash maqsadida chorva, guruh, bug'doy va choy mahsulotlari sotib olingan. Afg'on savdogarlari asosan chorva va chorva mahsulotlarini Turkistondagi turli idish-tovoq, kerosin va metallardan yasalgan tovarlarga almashgan. Chunki Moskvada joylashgan Tashqi Savdo komissiriyati Toshkentdagi Tashqi Savdo bo'limiga Eron va Afg'oniston bilan o'zaro savdo tovarlarini almashishga ruxsat bergan edi[4]. 1920-yilning ikkinchi yarmida Tashqi Savdo bo'limi Afg'oniston bilan jami 17 793 pud chorva go'shtlari va Eron bilan 34 701 pud go'sht mahsulotlarini sotib olish bo'yicha shartnoma tuzadi va mazkur go'shtlarni Turkistondagi muassasalarga o'z ehtiyoji uchun sotib olishni taklif qiladi[5]. Chunki mazkur tashkilotning vazifalaridan biri o'lkadagi zaruriyati bo'lgan tovarlarni olib kelish va muassasalarni mazkur mahsulotlar bilan ta'minlash hisoblangan. 1920- yillarda Turkiston ASSRda chorva miqdori kamaygan-ligi sababli chorva mahsulotlarini qo'shni hududlardan olib kelishga majbur bo'lingan. 1919-yilning oxiri va 1920-yilning o'rtalarida Turkistonga Eron va Afg'onistondan jami 5 105 bosh chorva, 193 831 pud go'sht, 3 084 dona teri, 107 633 dona qorako'l terisi va 2 904 pud jun mahsulotlari olib kelingan[6]. Mazkur yilda faqatgina Turkistonga tovarlar olib kelinib qolmasdan, balki ayrim tovarlarni qo'shni davlatlarga sotgan. Masalan, 1920-yilning birinchi yarim yilligida jami 117 622 bosh qorako'l qo'ylari eksport qilingan[7].

Xulosa va takliflar. 1920-yillarda Turkiston ASSRdan Rossiya fabrikalariga chorva junlarini yuborish davom etayotgan edi. Mazkur davrda Rossiyani to'qimachilik va terini qayta ishlash zavod hamda fabrikalari Turkiston xomashyosiz faoliyat yurita olmas edi. Arxiv manbalariga ko'ra, 1920-1921-yillarda Turkiston ASSR dan Rossiyaga 520 ming pud jun, 750 ming dona qo'y terisi va 350 ming dona qoramol terisi eksport qilingan. Bundan tashqari, mazkur yillarda 5297 pud ot juni Rossiya bozorlariga yuborilgan. Mazkur jun va teri mahsulotlar aksar qismi avval yig'ib qo'yilib, omborlarda saqlanayotgan tovarlar bo'lgan. Chunki 1917-1919-yillardagi turli harbiy va siyosiy nizolar oqibatida bu mahsulotlar chet davlatlarga eksport qilinmay qolingan.

ADABIYOTLAR

1. O'z MA, I.18-fond, 1-ro'yxat, 23-ish, 321-varaq.

2. O'z MA, I.18-fond, 1-ro'xat, 23-ish, 321-varaq orqasi.
3. Чеботарева В.Г. Из истории взаимоотношений СССР со странами сопредельного Среднего Востока в 1918-1924 гг. через Среднюю Азию. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 1963. – С.130.
4. Чеботарева В.Г. Из истории взаимоотношений СССР со странами сопредельного Среднего Востока в 1918-1924 гг. через Среднюю Азию. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 1963. – С.131-132.
5. Чеботарева В.Г. Из истории взаимоотношений СССР со странами сопредельного Среднего Востока в 1918-1924 гг. через Среднюю Азию. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 1963. – С.136.
6. Чеботарева В.Г. Из истории взаимоотношений СССР со странами сопредельного Среднего Востока в 1918-1924 гг. через Среднюю Азию. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 1963. – С.143.
6. O'z MA, I.18-fond, 1-ro'xat, 23-ish, 321-varaq orqasi.